

ŽEMAIČIŲ UŽGAVĖNIŲ tradicijų gaivinimas ir puoselėjimas Vilniuje

Jurgis ŽELVYS

Užgavėnės – nuo neatmenamų laikų daugelyje pasaulio šalių švenčiama žiemos palydų ir pavasario sutikimo šventė, kurios pagrindinės apeigos ir atributai susiję su žemdirbyste. Senovėje Lietuvoje šventės pavadinimas buvo Ragutis. Ją švęsdavo kovo mėnesį per pavasario lygiadienį. Įvedus krikščionybę, šventės data buvo priderinta prie Bažnytinio kalendoriaus (gavėnios išvakarių, kurios būna laikotarpiu nuo vasario 3 iki kovo 9 d. – septintosios savaitės prieš Velykas antradienį). Atitinkamai pagal tai pradėta vadinti ir šventę. Taigi, Užgavėnės – šventė prieš gavėnią, triukšmingas, linksmas, spalvingas sujudimas, kurio neatskiriami akcentai yra kaukės, persirengėliai (dažniausiai žydais vadinam), sodybų lankymas, žiemos ir pavasario (Kanapinio ir Lašininio) kovos, žiemos išvaymo, visų negandų simbolio Morės (Kotrės) sudeginimas, blynų ir kito sotaus maisto valgymas, supimasis, važinėjimasis, laistymasis vandeniui, viso, kas per šventę „sužebrovota“ bandymas įveikti ir, susirinkus persirengėliams būrin, linksmybės iki paryčių (Pelėnų dienos).

Sovietmečiu Lietuvoje Užgavėnės, kaip ir daugelis kitų su krikščionyste susijusių švenčių valdžios nebuvo toleruojamos, tad daug kas jų tradicijas primiršo, o jei švęsdavo, tai oficialiai įvardydavo, kad tai Žiemos palydų ar Pavasario sutiktuvų šventė. Didžiausia išimtis buvo Žemaitija. Kad ir ne itin triukšmingai, bet sovietmečiu Užgavėnės daugelyje šio krašto vietų buvo švenčiamos. Lietuvoje prasidėjus Atgimimui, gyventojai ėmė gaivinti senuosius papročius ir tradicijas, primirštas šventes. Daug persirengėlių ir kitų dalyvių XX a. 9–10 dešimtmečiais sutraukdavo Telšiuose, Plateliuose, Palangoje ir kitose žemaičių krašto vietose pradėtos rengti visuomenei skirtos Užgavėnių šventės, kurių pagrindiniai organizatoriai buvo ten veikę folkloro ansambliai, tradicijų puoselėjimų besirūpinantys kultūros darbuotojai, tautodailininkai ir kt.

Deginama Vilniaus žemaičių Užgavėnių Morė

Einant metams sodybas lankančių, Užgavėnių dainas traukiančių, triukšmingai su More per gyvenvietes važinėjančių persirengėlių vis dažniau galėjai sutikti ir įvairiuose šio krašto kaimuose, pradėjo šurmuliuoti ir kitų Lietuvos etnografinių regionų miestuose, miesteliuose, kitose gyvenvietėse.

Jau daugiau negu 30 metų Užgavėnės – viena spalvingiausių švenčių Vilniaus mieste. Dabar čia pagrindinius jos renginius organizuoja Vilniaus etninės kultūros centras, Vilniaus mokytojų namai, kitos kultūros bei švietimo įstaigos. Nedaug kas žino, jog čia, sostinėje, 1989–1990 metais Užgavėnių tradicijas ėmė gaivinti ir puoselėti tada tik ką pradėjusi kurtis ir iki šiol veikianči Vilniaus žemaičių kultūros draugija. Ji per keletą metų jas taip įsiūbavo, aktualizavo, kad netrukus ši šventė tapo viena masiškiausių ir dabar jau kasmet sostinę gražiai nuspalvinančių švenčių, kurios metu miestas pakvimpa keptais mielinais blynais, o persirengėliai klegėdami visus ragina ne namuose kiursoti, o traukti iš spintų ličynas (kaukes) ir ginti žiemą iš kiemo.

Vilniaus žemaičius susiburti į draugiją paskatino iš Telšių juos pasiekusi žinia, kad 1988 m. lapkričio 27 d. Telšiuose veikiančiame Žemaičių muziejuje „Alka“ įvyko steigiamoji Žemaičių kultūros draugijos konferencija. Joje dalyvavo 46 Žemaičių krašto kultūra, jos tradicijų gaivinimu ir puoselėjimu susirūpinusių žemaičių. Nemažai jų gyveno Vilniuje. Tarp jų buvo ir Lietuvos literatūros ir tautosakos institute, o vėliau, 1992–2005 m., Lietuvos liaudies buities muziejaus direktoriumi dirbęs etnografas Stasys Gutautas (1954–2018). Vilniuje aktyviai veikė ir Istorijos instituto etnologas Vacys Milius (1926–2005). Lietuvos Atgimimo metais jie kartu su kitais bendraminčiais ir ėmė kurti Vilniaus žemaičių kultūros draugiją. 1988 m. pačioje pabaigoje sostinės žemaičiai, kad ir negausiai pradėjo rinktis į pirmuosius savo pasitarimus. 1989 m. vasario 4 d. įvykusiame Žemaičių kultūros draugijos posėdyje tarp kitų 25 dalyvių buvo ir V. Milius. Jis kartu su draugijos pirmininku Stasiu Kasparavičiumi pasiūlė pradėti steigti draugijos skyrius Žemaitijos ir kitų Lietuvos regionų rajonuose bei miestuose bei įsteigti draugijos literatūros, istorijos, meno ir folkloro sekcijas. Šiam pasiūlymui buvo pritarta ir netrukus į draugijos centrą, kuris veikė Telšiuose, pradėjo ateiti žinios, kad draugijos skyriai Lietuvos rajonuose ir miestuose jau kuriasi. Tarp jų vienas pirmųjų buvo įkurtas Vilniuje. Tai ir buvo Vilniaus žemaičių kultūros draugija, veiklos pradžioje kurį laiką vadinta Vilniaus žemaičių pavietu. Būtent ši draugija 1989 m. Vilniuje ir suorganizavo Lietuvos Atgimimo metais čia vykusią pirmąją Užgavėnių šventę, kurios tradicijos tęsiamos iki šiol.

Dailininkė keramikė, pedagogė, ilgametė Vilniaus žemaičių kultūros draugijos narė Genovaitė Jacėnaitė (1933–2016), prisimindama Vilniuje žemaičių organizuotas pirmąsias Užgavėnes, rašo, kad į Vilniaus žemaičiams pradėjus rinktis į pasitarimus, kultūros renginius, būta daug įvairiausių pasiūlymų dėl veiklos organizavimo. Vienas iš realesnių „ir daug ką patraukęs noras buvo suorganizuoti ir parodyti viešai vilniečiams, kad yra žmonių, prisimenančių savo tėviškes tradicijas. O kas žemaičiams gali būti charakteringesnio už Užgavėnių persirengėlius. Juk net tais laikais, kai apie senąsias liaudiškas tradicijas nebuvo oficialiai kalbama, mažoje Luokėje ruseno jų prisiminimas ir viešai gatvėse traukdavo persirengėliai. Mes

Vilniaus žemaičių Užgavėnių persirengėliai. Dešinėje – rašytojas, dramaturgas Eugenijus Ignatavičius su kauke ir draugijos ilgametė pirmininkė Dalia Dirgėlienė

iš Vilniaus įvairiais būdais važiuodavome jų žiūrėti. Matyt, kad to meto Luokės valdžia buvo supratinga ir viešų eitynių nedraudė. Pagaliau žinojome, kad jau gerokai vėliau Antakalnyje gyvenančių dailininkų ir kitų kultūros veikėjų, įskaitant ir patį kultūros ministrą, [...] per Užgavėnes kaukėta grupelė lankydavosi vakare butuose. Nutarėme ir mes pereiti keliomis gatvėmis, pasirėdę Užgavėnių kaukėmis.

Kaip žinia, būtinas veikėjas yra Morė, bet lyg tyčia tą žiemą Užgavėnės pasitaikė šiltos ir sniego nebuvo nei prieš jas, nei nusimatė, kad bent kiek pasnigtų tą dieną. Teko Morei po pavaža ratelius pritaisyti, kad ją būtų įmanoma vežti. Gerai, kad išradingas Juozapas Macas sumąstė ir padarė Morės konstrukciją, kuri tiko tokiam necharakteringam Užgavėnių orui.

Patraukėme Gedimino prospektu, pakeliui užsukdami į kai kurias kavines. Prie mūsų vis prisidurdavo nauji smalsuoliai, kolona ilgėjo. Kai kurios kavinės net blynais ir kava mus vaišino. Pas tuometinį svarbų valdžios atstovą A. Beriozovą mus irgi geranoriškai įleido. Pašurmuliavome Vilniaus universiteto kieme, „Respublikos“ redakcijoje, bet pabandžius užsukti į kažkokią pasiuntinybę, mus išprašė: nesuprato mūsų žemaitiškų tradicijų...

Pirmąsias Užgavėnes pabaigėme Mokytojų namuose. Pasirodo, šis mūsų pramanas buvo gyvybingas, nes kitais metais Užgavėnes jau masiškai šventė miestiečiai Rotušės aikštėje, o mūsų grupė grojo pirmu smuiku. Kuo

(Nukelta į 44 p.)

Vilniaus Užgavėnių mažųjų persirengėlių kaukės 2013 m.

Vilniaus žemaičių persirengėliai mieste vykstančiose Užgavėnėse

toliau, tuo tradicijos plėtėsi [...]. Metai riedėjo, Užgavėnės keitėsi, karnavalai gatvėse įtraukė vis daugiau ir daugiau žmonių, pradėjo nebesutilpti net ant Tauro kalno.¹

Ilgametė Vilniaus žemaičių kultūros draugijos metraštininkė, biomedicinos specialistė dr. Tamara Eugenija Arnastauskienė toje pačioje knygutėje („Vilniaus žemaičių veiklos dvidešimtmetis“) apie draugijos organizuotas Užgavėnės rašo, kad XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje „Bendradarbiavimas su Mokytojų namais darėsi vis glaudesnis. Ypa-

tingai linksmai kartu su kitais, Mokytojų namuose susibūrusiais kolektyvais švėsdavome Užgavėnės. Pasidabinę Genovaitės Jacėnaitės pagamintomis kaukėmis (ličynomis), parėdę ir ant besisukančio tekinio pasodinę gražią, Juozo Maco pagamintą Morę, traukėme per senamiestį. Morę lydėjo didelis persirengėlių būrys: kipšai, giltinės, elgetos, ubagai, ožiai, gervės, čigonai ir kt. Gatvės skambėjo nuo žemaičių dainų. Persirengėliai ubagai traukė „Obags ont telta siediejė“, vaikai plėšė piemenėlių dainos „Aš užaugau piemenėliu“ melodiją, kiti

sutartinai apdainavo per naktį pas Maušą viešėjusių dviejų davatų nuotykius. Išpūdinga būdavo ši eisena. Reikia pridurti, kad iki šiol žemaičiai labai triukšmingai švenčia Užgavėnės. [...]²

Vilniaus žemaičių kultūros draugija pirmaisiais savo veiklos metais metraščių, susirinkimo protokolų nerašė. Tai buvo pradėta daryti tik 1991-aisiais. Tais metais rašytame „Metraštyje“ yra žinių ir apie 1991-ųjų kovo mėnesį vykusias Užgavėnės Vilniuje. Kaip ir ankstesniais metais, Morei griaučius padarė iš Luokės (Telšių raj.) kilęs draugijos narys J. Macas. Rūbus Morei atnešė iš Varnių (Telšių r.) kilusios Antanina Stonkevičienė ir architektė Irena Krivickienė. Morę apren-gė taip pat Telšių rajone gimusi prancūzų kalbos ir literatūros specialistė Jolita Saunorienė. Persirengėliams kaukes pasigaminti savo namuose padėjo iš Kuršėnų (Šiaulių raj.) kilusi G. Jacėnaitė. Vilniaus mokytojų namų kie-

Nuotraukose – Užgavėnės Vilniaus mokytojų kiemelyje 2013 m.

melyje aprenkus Morę, įtaisius ją ant rato, Vilniaus žemaičių Užgavėnių persirengėliai su palyda iš Vilniaus mokytojų namų per senamiestį patraukė link Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos. Čia Užgavėnių renginį vedė S. Kavaliauskas. Morė buvo sudeginta.

1992 m. Užgavėnėms Vilniaus žemaičiai pradėjo rengtis iš anksto – vėl susirinkę pas dailininkę G. Jacėnaitę, mokėsi daryti kaukes (iš jos kūrybinės studijos tąsyk jų net 12 iškeliavo. Kaip ir ankstesniais metais Morės griaučius padarė J. Macas. Na o kovo 30-ąją visi rinkosi Vilniaus Mokytojų namuose. Čia, aprenkę Morę, truputį „užgavėję“ (pasistiprinę žemaitišku šiupiniu, blynais, gardžiais lašinukais) išlėlėjo pasiausti po senamiestį, o vėliau susirinko Rotušės aikštėje, kur vyko miestiečiams skirta Užgavėnių šventė.

1993 m. vasario 21 d. ryte, Vilniaus žemaičių draugijos nariai, pasiėmę G. Jacėnaitės ir pas ją padarytas žemaitiškas ličynas, traukiniu nuvažiavo iki Pravėniškių, iš ten autobusu buvo nuvežti į Rumšiškių buties muziejų, kur jie

aktyviai įsijungė į čia vykstančią Užgavėnių šventę (ją tais metais vedė VŽKD narys S. Kavaliauskas. Apie šį renginį 1993 m. vasario 23 d. žinutę laikraštyje „Tiesa“ paskelbė žurnalistė Jūra Baužytė.

Na o vasario 23 d. Vilniaus žemaičių suorganizuota Užgavėnių eisena nuo Vilniaus mokytojų namų patraukė senamiesčiu, Gedimino prospektu ir šurmuliavo iki pat Nepriklausomybės aikštės. Pakeliui Užgavėnių persirengėliai (čigonai, žydėliai, arklys, giltinė, velniai, raganos, daktarai, vestuvinininkai) užsukdavo į kavines, valgyklas. Daug kur tokių svečių buvo laukiama, tad „žydėliai“ buvo ir pavaišinami, kai kas ir „pravento“ nepagailėdavo. Iš Nepriklausomybės aikštės eisena patraukė link Tauro kalno. Tais metais čia vyko pagrindinis Vilniaus miesto Užgavėnių šventės renginys. Jam pasibaigus, žemaičiai susirinko Vilniaus mokytojų namuose, kur vyko Užgavėnių balius (buvo vaišinamasi tuo, ką šventės metu „žydėliams“ pavyko į savo terbas prisikimšti). Apie šią šventę buvo parašyta laikraštyje „Pirmadienis“ (1993 m. Nr. 10), čia išspausdinta ir nuotrauka.

Vėlesniais metais Vilniaus žemaičiai sostinėje taip pat buvo aktyvūs Užgavėnių šventės renginių organizatoriai bei dalyviai. Juos, apsitaisiusius žemaitiškomis ličynomis, šios šventės metu galėjai sutikti jau minėtame Vilniaus mokytojų namų kiemelyje. Čia per Užgavėnės visada šurmuliuoja persirengėliai, sudeginama Morė, tarpusavyje kovoja Kanapinis su Lašiniu, vyksta žaidimai, vaišinamasi arbata ir blynais, vyksta pasidainavimai, šokama. Kartais prieš Užgavėnės draugija organizuoja ir šiai šventei skirtus kultūros vakarus, kurių metu prisimenamos senosios Užgavėnių, Lygiadienio tradicijos, koncertuoja folkloro ansambliai, pagerbiami jubiliejus pažymintys draugijos nariai.

Nuotraukos iš Regionų kultūrinių iniciatyvų centro

¹ Genovaitė Jacėnaitė, „Iš kur mes atsiradome“, Vilniaus kultūros draugijos dvidešimtmetis, Vilnius, 2010, p. 75–76.

² Tamara Eugenija Arnastauskienė, „Dvidešimt metų po Vilniaus žemaičių kultūros draugijos vėliava“, Vilniaus kultūros draugijos dvidešimtmetis, Vilnius, 2010, p. 75–76.